

על תפילה מוקדמת כליל שבועות

יש פולמוס בפוסקים אם מותר או אסור להקדים להתפלל ולקדש ליל שבועות מבעו"י. מגמתנו במאמר זה היא להביא את השיטות, לברר נימוקיהם ולבחון את היחס ההלכתי בין ימי העומר לחג השבועות.

על כן נדון בסוגיא של "תמימות", ואח"כ בדין תוספת שבת (תו"ש) לענין תפילה וסעודה, וקידוש והבדלה, ונבחן בדברי כמה מן הפוסקים לדעת לאן הם נוטים.

א. לענין ליל שבועות

המג"א (או"ח תצ"ד, הקדמה) כתב, "כליל שבועות אין מקדשין על הכוס עד צאה"כ דכתיב תמימות תהינה". וכ"כ הרבה מן האחרונים החל מר' יעקב פולאק (רבו של רבי שלום שכנא שהיה רבם של הרמ"א והמהרש"ל) ועד למשנה ברורה – והוסיפו גם לא לאכול עד צאה"כ, אבל לא הזכירו כלל תפילת ערבית, ולכאורה משמע שמותר להקדים ולהתפלל מבעו"י. וטעמם: שקידוש וסעודה סותרים "תמימות", שאם יש קדושת יו"ט הרי מחסר מתמימות ביום של ערב החג, אבל תפילה איננה סתירה ל"תמימות" וראיה מרבי אושיעא ברכות דכ"ז שמתפלל של שבת בע"ש ושל מוצ"ש בשבת אע"פ שהוא שבת גמור. אבל הט"ז מוסיף תפילה וסעודה לקידוש שגם הם מהווים סתירה ל"תמימות".

ולעומתם: דגל מחנה אפרים (לה"ר אפרים לאנייאדו, מחכמי ארם צובה מלפני מאה שנה) וריעב"ץ בסידורו (עפ"י תוס' ורא"ש) קוראים תגר על "מנהג קלוש מהאחרונים". וכמה נימוקים יש להם: א', שכ"כ בתד"ה עד שתחשך בפסחים צ"ט ע"ב, "אבל סעודת שבת וימים טובים מצי אכיל להו מבעוד יום"¹. וב', והוא עיקר, בגין תוספת שבת ויו"ט. וכן היוסף אומץ כתב שנהגו באשכנז להקדים. "הפה הק' שאמר תמימות תהינה הוא עצמו ציוה להוסיף מחול על הקודש", ומכיוון שקיבל עליו יו"ט, אפילו במוקדם, חלף

¹ זה לדברי הר"י מקורב"ל בתוס' שם, ועיי' לקמן הערה 5.

ועבר אותו יום, ונתקיימו ה"תמימות". ואותו יום אחרון של ספה"ע אינו כשאר ימי הספירה אלא יומו מגיע עד לקבלת יו"ט.

נמצא שהמאחרים ס"ל שקדושת היום פוגעת בתמימות, והמקדימים – להיפך, שקדושת היום מסמנת סוף ימי ספה"ע ואין פגם בתמימות של היום המ"ט. ולכאורה קשה להכריע ביניהם עפ"י סברא, ולכן נפנה לפוסקים אחרים לראות מה דעתם.

ב. ספירת העומר

זכורני שבימי נעורי שמעתי שיעור ממו"ר הגריד"ס זצ"ל, ותלמיד אחד שאל אותו על השינוי בין מנהג אשכנז למנהג ספרד בנוסח ספירת העומר, שרוב האשכנזים אומרים היום כך וכך ימים בעומר (וכ"כ הרמ"א או"ח תפ"ט, וכ"כ הט"ז שם, שכן מנהגנו), ואילו הספרדים (וכ"כ הר"ן סוף פסחים, והשל"ה והאריז"ל) אומרים לעומר, והרב הסביר, שהמנהג האשכנזי הוא למנות "מספר יסודי" (cardinal numbers) והספרדי "מספר סידורי" (ordinal numbers). דהיינו שלפי מנהג אשכנז, הספירה העיקרית היא של כל יום העומר לעצמו, ולפי הספרדים, הספירה היא כל יום ביחס לשאר הימים, וא"כ אלה שהולכים בשיטת האשכנזים שהספירות הם מספרים יסודיים סוברים ששבועות אין לו קשר יסודי לספה"ע. ואלה ההולכים בעקבות השיטה שימי הספירה הם סידוריים (ordinal) כמנהג האר"י והספרדים, יסברו ששבועות הוא כעין היום החמישים לעומר זה.²

ולפע"ד עי"ז נזכה להבין את המחלוקת הידועה בין בה"ג ותוס' (מנחות דף ס"ו ע"ב תד"ה זכר למקדש בסוה"ד) שכתבו, "עוד פסק בהלכות גדולות שאם הפסיק יום אחד ולא ספר שוב אינו סופר משום דבעיא תמימות, ותימה גדולה הוא ולא יתכן". וברור שהבה"ג פסק שאם הפסיק שוב אינו מונה מאחר שהמנין הוא בתורת מספרים סידוריים, ואי אפשר לומר על יום תשיעי שהוא יום תשיעי לעומר – בלמ"ד – אם אמנם חסר יום שמיני, והמנין הוא לרציפות כל הימים בזה אחר זה ללא הפסק, אבל תוס' פוסק שאפי' אם הפסיק ממשיך למנות, מאחר שנוסח הספירה הוא בבי"ת, דהיינו שכל יום ויום נחשב לגוף עצמאי, וזה הפירוש של מספרים יסודיים. ולפ"ז כל יום ויום כאילו שומר על עצמאותו, ויום תשיעי הוא יום תשיעי אף אם מישהו שכח למנות יום שמיני, שאין כל יום ויום תלוי בכל שאר הימים, ורק גוף היום כשהוא לעצמו חשוב. (ואולי לזה התכוון הט"ז או"ח תפ"ט-ג', אם כי לשונו מגומגם).

² והשוה מה שכתבתי על זה באופן שונה בספרי "הלכות והליכות" סימן א'.

ומזה אנו יכולים לדון בנ"ד, דהיינו גבי תפילה מוקדמת או מאוחרת בליל שבועות, שבעצם יש הבדל בין שתי הגישות שהתווינו. לפי הבה"ג, הנושא של תמימות הוא של צירוף כל הימים לפי המספר הסידורי, א"כ מכיון שהלילה לפני כן מנה היום תשעה וארבעים יום לעומר, כבר הגיע בזה לידי "תמימות", ואין צורך להשהות תפילתו עד אחרי צאה"כ, ואדרבה, עליו לקיים מצות תוספת יו"ט. אבל לפי תוס' שכל המנין הוא לפי המספר היסודי וכל יום נחשב יום שלם בזכות עצמו, והתורה הצריכה מ"ט ימים שלמים, א"כ לא מספיק מה שהזכיר הלילה לפני כן שהוא תשעה וארבעים, שהלא היום עצמו הוא העיקר, והיום המ"ט אינו נגמר אלא בצאה"כ של היום שלאחריו, ולפיכך תוס' יסברו שמוטב להשהות תפילתו ולוותר על תוספת יו"ט.³

וברוח זה הציע חתני ה"ר משה ב"צ דראטש יצ"ו הסבר במחלוקתם אם מותר להקדים או לאחר, שתלוי איך משיגים טיבו של חג השבועות. הכתוב אומר: "וספרתם לכם ממחרת השבת מיום הביאתכם את עמר התנופה שבע שבתות תמימת תהיינה. עד מחרת השבת השביעת תספרו חמשים יום והקרכתם מנחה חדשה לה'" (ויקרא כ"ג-ט"ז). יש ב' דרכים להבין את הפסוק: א', ששבועות אין לו קשר יסודי לימי הספירה כלל, ומה שכתוב "חמישים יום" זה רק סימן לקבוע מתי חל החג ומתי סופו. לפי"ז, כל יום הוא עצמאי, כך שאין קשר ביניהם, ולכן כל מי שמקדים את החג פוגם בתמימותו של היום המ"ט, וזה אסור. וב', ששבועות הוא כעין יום החמישים לספה"ע, והוא תלוי בימים שקדמו לו, אלא שלא סופרים במפורש "היום חמישים יום" מאחר והוא המשלים לכל הספירות שבאו לפניו. והפשט בפסוקים אלה הוא ש"שבע שבתות" מוכרחים להיות "תמימות", דהיינו שכל יום יהיה קשור ליום שלפניו ויום שלאחריו, והיום המ"ט נחשב כ"תמים" אם מקדימים לקדש את החג, שהכתוב אומר "עד מחרת השבת השביעת תספרו חמשים יום" דהיינו שהוא קשור ליום החג שהוא כעין היום החמישים לספירה. לפי"ז, אין סברא לאסור הקדמת החג ע"י קידוש או תפילה או סעודה מאחר ושבועות הוא גם קשור לימי הספירה שלפניו ללא צורך לספור בו, כך שאין פגם ב"תמימות".⁴

³ וליתר ביאור, הבה"ג יסבור שהחובה של "תמימות" חלה רק על שבועות, ותוס' יסבור שהיא חלה גם על ימים. ועוד, הבה"ג יכול להשתמש בעקרון של מקצת היום ככולו, שזה שייך לאחרון שבשורה של יחידים, משא"כ לתוס' שמתמקד על כל יום בפני עצמו, ואז אין לוותר על מקצת היום שעומד לבדו ולעצמו.

⁴ ועוד שיטה, לטובת המאחרים, חוץ מזו של "תמימות", היא להנצי"ב (לויקרא כג-כא; ועי' גם בשו"ת משיב דבר ח"א סי' י"ח) דלומדים מ"עצם" הכתוב במצוות שבועות שהחג מצומצם

ג. תוספת שבת – תפילה וקידוש

יש מחלוקת רווחת בראשונים בענין תו"ש ותו"ט. הרא"ש (ברכות פ"ד סי' ו) והר"ן (סופ"ב דשבת) סוברים שתו"ש מה"ת. ומג"א פוסק שתו"ש הוא רק מד"ר. ולרמב"ם (הל' שביתת עשור פ"א ה"ה) אין תו"ש כלל, ורק ביוה"כ לגבי עינוי בלבד יש דין תוספת (וכ"כ הגר"א: לרמב"ם אין דין תו"ש או יו"ט מד"א, ועי' ב"י או"ח סי' רס"א שהרמב"ם אינו נוקט תו"ש אפי' מד"ר. ומ"ש הרדב"ז שהרמב"ם ס"ל תו"ש מה"ת, אין נראה כן). והרי"ף – יש שכתבו שלפיו אין תו"ש כלל, אולם עי' ברי"ף סופ"ח דיומא דברור שיש תו"ש ומסתמא מד"א.⁵

לילה ולא לקודם לכן. "ומכאן נהגו ישראל שלא להתפלל בעצרת מבעו"י. ולא כמ"ש המג"א שהטעם הוא משום "תמימות", דא"כ ה"ה בכל לילה מפסח ועד עצרת, ותו דתמימות בשבועות כתיב, ואין מונים שעות אלא לימים" (ולא לשבועות). אבל יש אחרונים שחלקו על הנצי"ב דמהיכי תיתי לחדש דרשה שלא נזכרה בשום מקום קודם לכן.

⁵ יש מחלוקת ראשונים אם תו"ש ויו"ט (לאלה החולקים על הרמב"ם) אוסרת רק מלאכה בזמן התוספת, או גם כל מצוות היום הנוהגים בשבת או יו"ט. המשנה בריש ערבי פסחים אומרת, "ערבי פסחים סמוך למנחה לא יאכל אדם עד שתחשך". ותד"ה עד שתחשך מקשה אמאי איצטריך עד שתחשך פשיטא, ועוד, דבגמרא גבי שבתות ויו"ט לא קתני ליה ואומר הר"י מקורבי"ל דגבי מצה דווקא בעינן עד שתחשך... וטעמא משום דכתיב יאכלו את הבשר בלילה הזה, ומצה ומרור איתקשו לפסח, אבל סעודת שבת וימים טובים מצי אכיל להו מבעוד יום כדאמר בפרק תפלת השחר (ברכות דף כו:): מתפלל אדם של שבת בע"ש ואומר קידוש היום מבעו"י... ורבינו יהודה תירץ אפי' אי בעינן גבי שבתות ויו"ט עד שתחשך הכא איצטריך למיתני דאתא לאשמועינן דאע"ג דשחיטת פסחים מבעו"י, אינו נאכל מבעו"י כשאר קדשים. וכן יש בירושלמי בריש פירקין תני ע"ש מן המנחה ולמעלה לא יטעום כלום עד שתחשך.

נמצא דהר"י מקורבי"ל ס"ל דתו"ש ויו"ט (מלבד פסח) אוסרים רק במלאכה ולא בסעודה, ורבינו יהודה דאין הכרח ואולי גם סעודה וכו' אסורים בזמן תו"ש ויו"ט.

והרב מנחם גנק שליט"א (בספרו גן שושנים סי' יב) מוסר בשם רבנו זצ"ל שהסביר שלר"י מקורבי"ל שע"י קבלת התוספת נעשה זמן התוספת כחלק מהשבת והיו"ט שלאחריו, ורבו יהודה יסבור שהתוספת פועלת רק לגבי איסור מלאכה ולא שאר דינים של מצוות היום.

ולע"ד הקלושה, אם כי אין משיבין את הארי אחרי מיתתו, "תורה היא וללמוד אני צריך" כלשון הרא"ש במו"ק, אין הכרח מדברי רבנו יהודה שסובר שתו"ש פועלת רק לגבי איסור מלאכה, ואפשר ואפשר שרבנו יהודה פוסק כהרמב"ם שאין דין תו"ש ויו"ט כלל, והטעם שאוסר לאכול עד שתחשך הוא שלא ייכנסו לשבת או לרגל שבעים ובליל תאבון, או שס"ל שסעודה זו לאחר

והנה בגמ' ברכות דף כ"ז ע"ב – "אמר רבי חייא בר אבין: רב צלי של שבת בערב שבת, רבי יאשיה מצלי של מוצאי שבת בשבת", ומסיק דמקדש על הכוס בע"ש ועל הכוס להבדלה אפילו מבעו"י. והרמב"ם הל' תפילה פ"ג ה"ז כ' (עפ"י הגמ' הנ"ל) "ויש לו להתפלל תפלת ערבית של לילי שבת בע"ש קודם שתשקע החמה, וכן יתפלל ערבית של מוצ"ש בשבת, לפי שתפלת ערבית רשות אין מדקדקין בזמנה. ובלבד שיקרא ק"ש בזמנה אחר צאת הכוכבים". ותוס' דכ"ז ע"א ד"ה רב צלי ס"ל שהטעם הוא דפסקינן כרבי יהודה שמפלג המנחה ולמעלה הוי זמן ערבית. מכאן שלהרמב"ם אין תפילה קובעת כלום לגבי טיב היום, וודאי שאינו מבטל תמימות.

ועיין רש"י לגמ' דף כ"ז ע"ב, במקרה שקיבל על עצמו שבת בטעות שהיה יום מעונן ואח"כ התפזרו העננים, שאביי התיר לעשות מלאכה. כ' רש"י ד"ה טעותא: "לא קיבל עליו תו"ש משעת תפילה מדעת, אלא היום המעונן". והגמ' מביאה עוד מעשה מרבי שהציבור התפלל של מוצ"ש בשבת בטעות בגלל יום מעונן, ורבי אמר הואיל והתפללו יתפללו, דהיינו שאין צורך לחזור ולהתפלל ערבית בזמנה, וזה בגלל טרחת הציבור. ורש"י: "אבל לענין תוספת אע"ג דבטעות הוה, תוספת הוא על ידי תפלה, הואיל ואמר תפלה, קבלה היא". משמע מזה, שרש"י פוסק כרבי ולא כאביי, שאביי התיר מלאכה במעשה שהיה בע"ש, אבל לרבי בע"ש התפילה אפי' בטעות נחשבת כקבלת שבת ואז מתחיל תו"ש. ולכאורה מרש"י שע"י תפלתו קיבל עליו תוספת יו"ט, אפשר לומר או שקדושת היום זו סותרת ופוגמת ב"תמימות" עי"ז שמקדים קדושת היום ביום המ"ט לספירה, או להיפך, שזה מסמן חג השבועות ושנגמרו ימי הספירה וממילא אין סתירה לתמימות. וא"כ, אין הכרע לעניננו.

אבל מתוס' ברכות דף כ"ז ע"א, ד"ה דרב צלי, לא נראה כן. תוס' הקשה מגמ' שבת "שלא יקדים ולא יאחר" שמשמע שאסור להקדים, ואיך אמר רב שיכול להתפלל בשעה מוקדמת – של שבת בע"ש? (ויש להעיר ששם בשבת מיירי לא בתפילה אלא בהדלקת נרות, אלא כנראה שתוס' סובר ששניהם יש להם דין אחד). ותירץ ששם מדובר כשלא קיבל את השבת ע"י הדלקתו ולכן לא יקדים (אולי לא יהא ניכר שהדליק לשם מצות שבת), אבל בסוגיא שלנו מיירי

שקידש ולפני תחילת היום אינה נחשבת כאחת משלש הסעודות הואיל וקידוש אינה מסמנת התחלת קדושת היום, והטעם שהמשנה אומרת כן דווקא לערבי פסחים הוא שהו"א שאז מותר היות וק"פ נקרב בע"פ, אבל אין כל זה עניין לתו"ש.

שקיבל עליו את השבת ע"י תפילתו. ונראה מדברי תוס' שמסכים לרש"י שתפילה (שלא כהדלק"נ) ממילא הוי כקבלת שבת. אבל תוס' מוסיף ארבע מלים חשובות: "הלכך לא הויא הקדמה", כלומר, מכיוון שע"י תפילתו קיבל עליו את השבת וחייב בכל מצות ואיסורים של שבת, לא שיך לומר עליו "שלא יקדים", שזה נאמר רק על מי שעשה מעשה (דהיינו הדלק"נ) מבלי לקבל שבת, אבל אם אמנם קיבל "לא הויא הקדמה", כלומר לא נחשב כאילו קידם שלא כדין, שהלא אצלו כבר שבת. ומזה נראה שלגבי ערבית בליל שבועות אם התפלל בשעה מוקדמת נחשב תפילתו כאילו קיבל על עצמו קדושת יו"ט וכאילו קדושת היום חלה עליו ממילא ע"י ששקעה השמש, וא"כ אין לזה שום פגם בתמימות. כלומר, רש"י ותוס' שניהם סוברים שתפילה היא קבלת שבת,⁶ רק שלרש"י אין הכרע אם קדושת היום פוחתת מתמימות או לא, אבל תוס' יצדד בעד אלה המתירים ערבית קדומה בליל שבועות.

אבל לפי הרמב"ם שאין דין תו"ש כלל, ומתיר להתפלל של שבת בע"ש שאז אין עליו כלל קדושת שבת עד שחשיכה, ועדי אז אפי' התפלל ועשה קידוש מותר (ואולי אפי' לעשות מלאכה – כאביי). ומזה נמצא לגבי תפילה מוקדמת בליל שבועות, יכול להתפלל ולקדש ואולי אף לאכול סעודתו מבעו"י, ועוד חול אצלו שהרי אין תוס' יו"ט שהתחיל קדושת יו"ט עליו, וממילא אין תפילתו וקידושו סותרות לתמימות.

וראיה לזה שגם קידוש כתפילה שאינו קובע קדושת היום, מדבריו בפכ"ט מהל' שבת הי"א: "יש לו לאדם לקדש על הכוס ערב שבת מבעוד יום אף על פי שלא נכנסה השבת, וכן מבדיל על הכוס במעוד יום אף על פי שעדין היא שבת, שמצות זכירה לאמרה בין בשעת כניסתו ויציאתו בין קודם לשעה זו במעט". מזה נראה לגבי נ"ד, שקידוש והבדלה אינם קובעים קדושת היום, ודינם כתפילה, וממילא אינם סותרים "תמימות" בערב שבועות. ולהלן נדון בשאלה איך יכול לקדש אם אין קדושת היום.

אולם מדברי תוס' הנ"ל נראה שלא כהרמב"ם, שתוס' כ' שבמקרה של הדלק"נ כשלא קיבל עליו את השבת, על זה אמרו "ובלבד שלא יקדים", דהיינו שאין להקדים קבלת החג. כלומר, שלמעשה הרמב"ם והתוס' יסברו שמותר להקדים תפילה וקידוש, כמ"ש, אבל מטעמים הפוכים – תוס' שתפילה

⁶ ועי' עוד על זה במהרש"א על אתר, ובספר אסיפת זקנים לברכות כ"ז ע"ב ד"ה גמ' מי בדלת, ובספר חידושי מהר"ם בנעט לברכות כ"ז ע"ב על תד"ה הואיל.

אינה כהדלק"נ, שבמקרה של נרות לא הוי קבלת החג, ורמב"ם שאינו מפלה ביניהם וכנראה שאין תו"ש לא ע"י תפילה וקידוש ולא ע"י הדלק"נ.

ולפי"ז, לרמב"ם ולתוס' אין איסור להתפלל בשעה מוקדמת בליל שבועות, ומרש"י אין הכרע לא לזה ולא לזה.

ד. הבדלה

א. ברכות דף ל"ג ע"א, "הבדלה בחונן הדעת. מאי טעמא? אמר רב יוסף: מתוך שהיא חכמה (פרש"י: החכם יודע להבדיל בין קדש לחול ובין טמא לטהור) קבעוה בברכת חכמה; ורבנן אמרי: מתוך שהיא חול לפיכך קבעוה בברכת חול". (כלומר: לר' יוסף, "מתוך שהיא חכמה", שהנוסח הוא "אתה חוננתנו למדע תורתך", ו"קבעוה בברכת חכמה", דהיינו בברכת "אתה חונן לאדם דעת". ומשמע שקבעוה באתה חונן בגלל ההתאמה שביניהם, אבל לא משום קשר הדוק ביניהם. ולרבנן, ההתאמה היא ש"אתה חונן" היא הברכה הראשונה של חול).

ב. ירושלמי ברכות פ"ה ה"ב (דף ט טור ב): "[רבין] אמר תמיהני היאך ביטלו חונן הדעת בשבת אם אין דיעה תפילה מניין, וכה אם אין דיעה הבדלה מניין" (לפי"ז במוצ"ש מוכרח לומר "אתה חונן לאדם דעת", ואח"כ לעבור ל"אתה חוננתנו למדע תורתך"). ושם טור ג: "זאת אומרת שאסור לעשות מלאכה עד שיבדיל... ודכותה אסור לו לאדם לתבוע צרכיו עד שיבדיל". (מזה נראה שלא כהבבלי, ושיש קשר טבעי חזק בין הבדלה לברכת אתה חונן, או משום "דיעה" או משום איסור תביעת צרכיו בשאר ברכות השמ"ע).⁷

⁷ הערה שלא בענין דידן: בש"ע או"ח ריש סי' רס"ח כתב המחבר לגבי מי שטעה בערבית בליל שבת והתחיל לומר "אתה חונן" במקום "אתה קדשת": "אם טעה והתחיל תפלת החול, גומר אותה ברכה שנוכר בה שטעה ומתחיל של שבת, לא שנא נזכר בברכת אתה חונן לא שנא שנוכר בברכה אחת משאר הברכות, בין בערבית בין בשחרית, מוסף ומנחה. ואם היה סבור שהוא חול והתחיל אדעתא דחול ומיד כשאמר תיבת אתה נזכר קודם שאמר חונן, הוה ליה התחיל בשל חול וגומר אותה ברכה". וזה על יסוד שבדין היה להתפלל כל י"ח ברכות ולהזכיר שבת בעבודה, כעין ר"ח ומועד, ורק משום כבוד שבת לא אטרחהו רבנן ותיקנו ברכה אחת אמצעית לשבת, וכמ"ש במשנה ברורה שם. ולכאורה יש להשיג על מ"ש שאין הבדל בזה בין ברכה ראשונה דהיינו אתה חונן לשאר ברכות השמ"ע, דלשיטת רבי בירושלמי שהבאנו יש אמנם הבדל ברור בין ברכת אתה חונן לשאר ברכות, וכמ"ש "תמיהני היאך ביטלו חונן הדעת בשבת אם אין דיעה תפילה מניין".

ג. רמב"ם (סדר תפילות, נוסח ברכות התפילה): "בליל מוצ"ש ובמוצאי יו"כ ובמוצאי יו"ט מברך ברכה רביעית בנוסח זה: אתה חונן לאדם דעת ומלמד לאנוש בינה, אתה הבדלת בין קדש לחול בין אור לחשך בין ישראל לעמים בין יום השביעי לששת ימי המעשה, כשם שהבדלת בין קדש לחול כן פדנו והצילנו מכל מיני משחית ומכל מיני פורעניות המתרגשות לבא בעולם ושמרנו מן הכל וחננו מאתך" וכו'. (וכן הוא לפי הב"י או"ח סי' רצ"ד, והארחות חיים). ונוסח אשכנז וגם הרבה מעדות המזרח וגם מספרד ופורטוגל: "אתה חונן לאדם דעת ומלמד לאנוש בינה, אתה חוננתנו למדע תורתך ותלמדנו לעשות חוקי רצונך ותבדל ה' אלקינו בין קודש לחול" וכו'.⁸ ומזה משמע שהרמב"ם כבבלי, שאין קשר עצמי בין הבדלה לברכת החכמה ורק התאמה שטחית, ולכן לא הזכיר דעת או בינה בחלק של "אתה הבדלת". ונוסח אשכנז (והספרים האחרים) נוטה יותר לירושלמי, ולכן מזכירים את היסוד של דעה או בינה בנוסח ההבדלה.⁹

ד. והנה קשה על הרמב"ם שאם אמנם אין תו"ש (וכמ"ש בהל' שביבת עשור), איך פסק בהל' שבת (כ"ט י"א) שיכול לקדש מבעו"י, כי אם אין קדושת שבת איך יכול לקדש? אלא שלהרמב"ם דין קידוש והבדלה אינו תלוי בקדושת היום, (דהיינו שודאי מתכוון לקדושת היום אבל לא כמצב עכשווי, וכאילו הקידוש וההבדלה תלויים ועומדים עד שקדושת היום תתחיל או תסתיים) והוא דין נפרד ששייך לשבת עצמה בלי לנגוע בקדושתה. וביתר ביאור: דין קידוש והבדלה הוא בעיקרו היכר ליום שביעי, להבדילו מיום ו' שלפניו ומיום א' שלאחריו (וכמו"כ בקידוש, המצוה של "זכור" היא להבדיל את היום הז' מיום הו' שקדמו, ולפיכך נוסח הקידוש הוא שמתחילים במלים "יום השישי"). א"כ הרמב"ם מדגיש את ההבדל האחרון, "בין יום השביעי לששת ימי המעשה", וכמשמעות הבבלי, ואילו האשכנזים, הנוטים לירושלמי, מבליטים את ההבדל הראשון, "בין קודש לחול". וזה "לשיטתם": להרמב"ם שאין קדושת שבת לפני או לאחר צאה"כ, מאחר שאין דין תו"ש, ההבדל הוא רק בין יום ז' ליום ו' שקדמו וליום א' לאחריו, אבל להחולקים עליו וסוברים שע"י תו"ש

⁸ על שינויי הנוסחאות בהבדלה, עי' ב"סודי ישרון" להגר"ג פעלדער עמ' 533-534.

⁹ ואולי יש נ"מ להלכה בכגון שאשה רוצה לעשות מלאכה אחר צאה"כ טרם חזר בעלה מביהכנ"ס, להרמב"ם יכולה לומר רק "המבדיל בין קודש לחול" וכו', אבל לשיטת האשכנזים מוכרח לבטא היסוד של דעת ולכן אין "המבדיל" מספיק. ועליה לומר "אתה חוננתנו" וכו'.

יש קדושת שבת שמתמשכת לפני ולאחר צאה"כ, ההבדלה האמיתית היא "בין קודש לחול".

ה. ונראה ששתי השיטות האלה מקורן בהבנת מושג ונוסח ההבדלה כפי מחלוקת התנאים בפסחים דף ק"ג ע"ב וק"ד ע"א, שלרבי יהודה הנשיא, ההבדלה היא רק "המבדיל בין קודש לחול", ולרבי אושעיא הנוסח כולל "בין קודש לחול, בין אור לחושך, בין ישראל לעמים". ומה על "בין יום השביעי לששת ימי המעשה"? את זה איננו מונה בין ההבדלות אם כי חייב להזכירו, מטעם שהבדלה זו אינה נזכרת בתורה בפירוש. הגמרא אומרת, "ואמר רב יהודה אמר שמואל, המבדיל צריך שיאמר מעין חתימה סמוך לחתימתן, ופומבדיתאי אמרי: מעין פתיחתן סמוך לחתימתן". כוונת הגמ' היא שלפומבדיתאי, "בין קודש לחול" הוא עיקר וחשוב מכולם, ולכן הוא גם הפתיחה וגם החתימה. ולשמואל "בין יום השביעי לששת ימי המעשה" מעין חתימה היא, דהיינו, שזה מעין "בין קודש לחול", כלומר, שבא להבליט את הקשר בין החתימה לברכה. נמצא שלשמואל, שסובר "מעין חתימה סמוך לחתימתן", ההבדל "בין יום השביעי לששת ימי המעשה" הוא "מעין החתימה" של "המבדיל בין קודש לחול", דע"ז מבהיר את התוכן הפנימי של ההבדלה בין קודש לחול.

ו. לפי הנ"ל, החולקים על הרמב"ם מצדדים בעד ה"פומפדיתאי", וההבדל של יום ז' לשאר ימים אינו מעיקר ההבדלה אלא הכנה להבדלה העיקרית, וההבדלה האמיתית והתמציתית היא רק "בין קודש לחול" ממש, דהיינו קדושת שבת לגבי חול. והרמב"ם תוקע יתדותיו בשמואל שלדעת שמואל המבדיל צריך שיאמר מעין חתימה סמוך לחתימתן, ולדידו "בין יום השביעי לששת ימי המעשה" מבהיר "בין קודש לחול" והא הוא תוכנו האמיתי, והבדל זה הוא עיקר ההבדלה של מוצ"ש. (ועי' שם ק"ד ע"א תד"ה בין יום השביעי, ועי' ג"כ במאירי על אתר שכתב ש"בין יום השביעי לששת ימי המעשה בין קודש לחול הוא"). ומצד הסברא, ההבדל בין יום ז' לשאר ימים קודם ההבדל בין קדושת שבת לחול, שאם אין הבדל בין יום ז' לשאר הימים על מה תחול הקדושה?¹⁰

¹⁰ ולכאורה קשה מלשון הרמב"ם הל' שבת פכ"ט ה"ו, שם כתב וז"ל, ומאחר שיבדיל ויאמר בין קדש לחול מותר לו לעשות מלאכה אע"פ שלא הבדיל על הכוס. עכ"ל. מזה לכאורה סתירה למה שכתבנו, שהלא עצם ההבדלה הוא "ויאמר בין קדש לחול", ולא "בין יום השביעי לששת ימי המעשה". א"ו שהרמב"ם סובר ש"בין קודש לחול" מבוסס בעיקר על ההבדל בין יום ז' לשאר הימים ואינו מצמצם לקדושת שבת ממש, שאילולי כן איך פסק שאין תו"ש לפני

ז. ואולי יש להוסיף ששתי השיטות יש להם על מה שיסמכו במקרא מפורש: "ויברך אלקים את יום השביעי ויקדש אותו" (וכן, "על כן ברך ה' את יום השבת ויקדשהו"): האם אלה שתי פעולות ע"י הבורא, ויברך ויקדש, או שמא הן פעולה אחת של ברכה וקידוש? הרמב"ם יסבור שהן שתי פעולות נפרדות, והבדלה מתייחסת ל"ויברך" דהיינו להבדיל בין יום ז' ליום א', ואח"כ קידש את היום הזה, והחולקים יסברו ששתייהן אחת הנה, והבדלה היא להבדיל בין קודש לחול, מאחר ש"ויברך" ו"ויקדש" הן אחת. פירוש רש"י על אתר הוא ששתי המלים מתכוונות לנושא אחד, דהיינו המן, שהברכה היא שתרד מנה כפולה ביום השישי, והקדושה – שלא ירדה כלל ביום השביעי.¹¹ מכאן סיוע להחולקים על הרמב"ם. וראיות לצד הרמב"ם הן: ת"י על אתר, ומקורו בפרדר"א פ"ח, "ובריך ה' ית יומא שביעאה מן כולהון יומי שביעאה (=ויברך ה' את יום השביעי מן כל שבעת הימים), משמע שברכה וקדושה נבדלות זו מזו. וכן עפ"י קבלה, עי' תקו"ז לבראשית עמ' ס"ט, "ויברך דא ברכה, ויקדש דא קדושה, ולגבי תריוויהו הוו נפקו קמאי לקדמות כלה והוו אמרי תרי זימני בואי כלה בואי כלה, בההוא זימנא – קול חתן וקול כלה". משמע ג"כ שברכה וקדושה אינן חטיבה אחת.¹²

ולאחר עצם יום השבת, והסברא בזה הוא כמו שכתבתי, שההבדל בין יום ז' לשאר הימים קודם לקדושת השבת, שבלי ההבדל הזה ביום מיוחד משאר הימים אין ל מה שקדושת שבת יכולה לחלות, ומה שלא מזכירים בפירוש "בין יום השביעי" וכו' היא מפני שלא נזכרה הבדלה הזו בפירוש בתורה. וא"כ כשהרמב"ם כותב "שיבדיל ויאמר בין קדש לחול" כוונתו בעיקר ל"בין יום השביעי לששת ימי בראשית".

¹¹ מקור רש"י הוא בראשית רבה י"א, ושם נזכרים הרבה פירושים דומים כגון נר, אור פניו של אדם, מאורות, וכו' והצד השווה בהם שכולם מתכוונים לנושא אחד אלא הם כשני צדדי המטבע.

¹² ועוד סיוע לרמב"ם: לרס"ג יש שני פירושים על הפסוק הזה, א' מובא באבן עזרא על אתר, שברכה מתכוונת לנשמה יתירה הבאה לאדם בשבת, וקדושה מתכוונת לאיסור מלאכה. והשני מובא בספרו של צוקר על התרגום של רס"ג לערבית, ש"ויברך" מוסב על עצם היום – "ובנוגע לויברך זהו ציון היום בעצמו באופן שנבדל מן הימים שלאחריו ושלפניו", וגם "ברכו כדי שייבדל מן הימים שאחריו בברכה, אם אינו נבדל מהם במלאכה (=שגם יום הז' גם שאר הימים עוד לא נאסרו במלאכה עד שהבורא קידש את יום הז') וקידש אותו להיות מצווה לאומה הנבחרת כדי שלא יעלה על דעתנו שציוה עלינו איזה יום שביעי סתם, לא היום שבו שבת ממלאכתו". וראה הרב מנחם כשר, "תורה שלמה" פר' בשלח, מילואים טו, עמ' 307. ושני הפירושים של רס"ג מפרנסים שיטת הרמב"ם כפי שבארנו אותה.

ח. ומכל הנ"ל נראה שהשיטות עקביות, הרמב"ם שאינו גורס "דעה" או "בינה" בהבדלה, והטעם הוא שאין ההבדלה מענין קדושת שבת, ו"דעת" יש לה שני מושגים, דעת אוניברסלית של חול, דהיינו מה שנוגע לכל שטחי החיים היום-יומיים שזקוקים להתבוננות, וזה מזכירים ב"אתה חונן", והשני הוא הדעת הייחודית והסגולית של תורה וקדושה. ולפיכך נוסח הרמב"ם הוא "אתה חונן לאדם דעת" וכוונתו לדעת האוניברסלית, וב"אתה הבדלת" אין זכר לדעת מאחר שההבדלה הזאת אין לה בעיקרה ענין לקדושת שבת, אלא להבדלת יום ז' משאר הימים, ולזה מספיק הדעת האוניברסלית של "אתה חונן" ואין צורך ל"דעת" הסגולית של תורה וקדושה. והחולקים על הרמב"ם גורסים אתה חוננתנו וכו' מאחר שלפיהם תו"ש מסמנת התחלת קדושת היום ולזה זקוקים ל"דעת" העילאית, דעת התורה והקדושה.¹³ וייתכן שהרמב"ם יודה שקדושת החג סותרת את ה"תמימות", אבל הלא לשיטתו קידוש והבדלה שווים לתפילה בזה שאינם יוצרים מצב של קדושה ואינם מפסיקים קדושת היום, ועל כן אין שום סתירה ל"תמימות" אף אם התפלל וקידש או הבדיל. אבל להחולקים על הרמב"ם קידוש והבדלה (ואולי גם תפילה) סותרים את ה"תמימות". ולהחולקים, ההבדלה היא בעיקרה בין קודש לחול, ולכן ההבדלה בשמ"ע זקוקה ל"דעת", ש"אם אין דיעה הבדלה מניין", משא"כ להרמב"ם שקדושת היום באה ממילא, אין צורך לדעת התורנית, ומספיק ב"דעת" האוניברסלית ולכן מנסח ההבדלה "אתה חונן לאדם דעת" וכו' אבל ללא זכר של "דעת" ב"אתה הבדלת".

ובסיום: סוף דבר אחרי שהכל נשמע, תוס' ורמב"ם מתירים להקדים את חג השבועות, והחולקים על הרמב"ם למיניהם אוסרים.

¹³ אם טעה בתפילת ערבית כמוצ"ש ואמר "אתה חוננתנו" ודלג על "אתה חונן", יש בזה מחלוקת אחרונים אם צריך לחזור ולומר "אתה חונן" או א"צ מאחר שהוא כפל עניין, עי' בערוה"ש או"ח רצ"ד-ב, ויש לומר שזה תלוי בשינוי הנוסחאות בין הרמב"ם והאשכנזים, וזה עצמו מבוסס על ההבדל בין הבבלי והירושלמי כנ"ל.